

BÚCSÚ A LÁZÍTÓTÓL

Gróh Gáspár

Csoóri Sándor is elment. Elvitt magával valamit, ami visszavonhatatlan. Elvitte generációk fiatalságát, akik a hatvanas évek végétől három évtizeden át benne találták meg azt a reménységet, amire a legnagyobb szükségük volt a szürke diktatúra évtizedeiben. Elment egy korszak – ahogyan Görömbei András mondta – legnagyobb lázítója. (Ő felbujtónak nevezte magát.) Akármennyi nagyszerű verset, megvalósult vagy éppen elsüllyesztett forgatókönyvet, esszét, szociográfiát hagyott is ránk, mégsem mondhatjuk nyugodt szívvel, hogy alkotásai velünk maradnak. Elment vele legfőbb műve: ő maga. Ahogy mondta: *„sohasem tartottam magam se költőnek, se írónak. Egy helyét kereső, helyét nem találó ember vagyok, aki ezzel a nyugalansággal igyekszik az élethez való jogát meghosszabbítani”*. Így vált egy személyes intézménnyé, akinek jelenléte közösségeket teremtett, egy különleges nemzeti szabadkőművességet, amelyben összetalálkozott a magyarság és a szabadságvágy, sőt: maga a szabadság. Mindaz tehát, ami a kádárizmus hatalmi rendszerének a legfőbb ellensége volt. Amit itthagyt, az egy tündöklően tehetséges, vibráló, örökké kíváncsi szellem, felelős közéleti ember kínálta kép, benne egy korszak sajátos tükre, amely egyszerre mutatta meg annak vétkeit, kiszzerű korlátoltságát és meghaladásának útjait. Nem véletlen, hogy ismereteink szerint senkiről nem gyűlt fel a titkosszolgálati gyűjteményekben nagyobb terjedelmű megfigyelési anyag – önmagában is bámulatos példajaként a hatalom korlátoltságának és aljasságának. Akárhogyan vesszük is, de paradox módon az így kiváltott hatás is, mint a recepció szélsőségesen torz fejezete, valamiként része az életműnek.

Annak a generációnak volt a tagja, amelyik 1945 után reménységgel eltelve indult útjára, hogy egy igazabb, szebb, magyarabb országot teremtsen. Akik nem bírják elviselni igazságait, diákkori tévedéseit olvassák a fejére. *„Öt percig közöttük ténferegtem én is. Ez a közelség távolított el tőlük véglegesen”* – írta e rövidnek is alig mondható időszakról és hozadékáról. Nagyon egyszerű volna besorolni a hazugságokra építő

szocializmus megtévesztettjei és kiábrándultjai közé. Igen, neki is voltak olyan írásai, lépései, amelyek ezt látszanak bizonyítani: de nem ő kereste meg a hatalmat gyakorlókat, hanem – tehetségének, szellemi súlyának sajátos elismeréseként – azok őt. Ezek a találkozások sehova sem vezettek. Meglehet, voltak Csoórinak is megalapozatlan reményei a szocializmussal kapcsolatban, de a rendszert és képviselőit illúziók nélkül nézte. Illúzióik inkább az utóbbiaknak voltak: hogy őt magukhoz tudják édesgetni. Ami reménysége neki volt, az inkább a háború túléléséhez kötődött. Ami vele és közösségével történt, nem a fel-, hanem a megszabadulás volt. Ennek katarziszát sajátította ki a kommunista propaganda, ehhez ragasztotta a maga – kétségtelenül sokat kínáló – szociális programját, amelyről valószínűtlen gyorsasággal derült ki, hogy látszólagos igazságtétele minden korábbinál igazságtalanabb társadalmat teremt.

Csoóri az elsők közt látta meg a rendszer hazugságát, és ennél is mélyebben érintette, hogy neki és megannyi ifjú, az alulsó Magyarországból érkező társának a rezsim janicsárjainak szerepét szánták. Neki nem baloldali illúziói voltak, ő baloldalinak született: ezért volt elfogadhatatlan számára a „létező kommunizmus”. Demokrata volt, akiben együtt van a szociális és a nemzeti érzékenység, a szabadságvágy és a kereszténységen iskolázott humánus gondolkodás. És mindenekelőtt: a realizmus és a teljes igazság megismerésének és kimondásának igénye. Ez a szellemiség vitte a költészet felé, természetes módon kötve Petőfi, Ady, József Attila örökségéhez, és magától értetődően esett kezére a népi irodalom és Bartók hagyatéka. Ami azt is jelentette, hogy magyarsága sohasem válhatott nemzeti köldöknézéssé, hanem egyetemes, sőt kozmikus távlatok közé illeszkedett.

Az egyetemesség igénye megköveteli a tisztességet. Csoóri már csak ezért is maradt meg egy tisztességtelen világban örök rebellisenek. És ezért mondta azt, hogy életében egyetlen esemény volt: 1956 forradalma. *„Ötvenhatban minden megtörtént: az is, ami bekövetkezett, s az is, ami nem. Lejátszódott bizonyos értelemben a múltunk, és lejátszódott bizonyos értelemben a jövőnk is”* – vallotta. A forradalom élménye véglegessé tette verseinek elégikus hangoltságát, és végső pecsétet ütött a közösség ügyében való elkötelezettségére, amiben ő is az értelmiség hivatását látta. *„Legfontosabb műfaji gondnak azt tartom, hogy az írás közben kifejtett erő hogyan alakítható át közvetlenül és veszteségek nélkül köznap cselekvéssé”* – vallotta. Rá kellett döbennie, hogy erre nem a vers a legalkalmasabb, és így életművének legalábbis egyenrangú része lett az esszé és a legszélesebb közönséget megszólító filmes feladatok vállalása, amit nem is fejez ki pontosan a pusztá forгатókönyv-írói szerep: technikai értelemben természetesen nem, de szellemi szerepével

a rendezés feladatainak is részese volt. Ez a szerep pótolta azt, amire sohasem vállalkozott: nem írt drámát, pedig úgy gondolta, igazában abban lehet megválaszolni azokat a kérdéseket, amik kora emberét, kora magyarságát foglyul ejtették. De bármibe kezdett, a megismerés, az ismeretlen világ szellemi meghódításának vágya vezérelte: tanulmányt azért írt, hogy tanuljon, mint Németh László, az esszét pedig a nyilvános tanulás műfajának tekintette.

Alapélménye a szülőföld, a szülőfalu, egy paraszti közösség természetközeli, szűkre szabott mozgáskörű, de annál intenzívebb élete volt. Ha úgy tetszik: született népi költő. És mégsem az: előbb ismerte meg József Attilát, mint a népinek nevezett költőket, az odahaza megismert népdalok után rögvest a szürrealizmussal is találkozhatott. A népdal, a népballada, a népnyelv merész képzettársításaival, a hagyományos értelemben vett logikát felrúgó képalkotással, hasonlatokkal hódítja meg (ezek miatt maradt a népköltészet egykor a legnagyobb jóindulattal hozzá közeledő Kölcsey számára értelmezhetetlen). Éppen ez az „érthetlenség” hódítja meg, nem csak költészetét tekintve, hanem gondolkodását, világlátását: valójában Picassótól Lorcaéig, Bartóktól Juhász Ferencig a 20. század művészi újszerűsége fedezteti fel vele a népiséget. (Az külön adomány, hogy ebben a meg-, illetve visszahódítandó világban töltötte gyermekkorát.) Így magától értetődő módon kapcsolódott össze benne a „lent” és a „fent” szellemi világa. Előbb működött ösztöneiben a sokat emlegetett bartóki modell, mintsem hallott volna róla.

Nem volt teoretikus elme, de teóriák nélkül létezni sem tudott. A világ teljességét akarta összefogni, és nem is sikertelenül. Ugyanolyan természetességgel tudott hivatkozni Camus-re vagy Ginsbergre, mint egy menasági vagy csíkszentdomokosi parasztasszonyra, ugyanolyan elfogulatlan kíváncsisággal olvasta Kosztolányit és Radnótit, mint Veres Pétert és a népballadákat, Nagy Lászlót és Nemes Nagy Ágneszt – ami nem jelentette azt, hogy a sorsa formálta alkatából következő irányválasztása ne lett volna félreérthetetlen. Petőfi és Ady, Bartók és József Attila, Illyés, Németh László, Cs. Szabó. Egyetemes szellemek, változatos sorsok és karakterek. Közös nevezőjük a magyarság és egyetemesség azonosságába vetett hit: Csoóri Sándor ebben is méltó társuk volt.

Minden sora bizonyítja, hogy a világ tudását egységes egésznek tekintette, aki, miközben az emberi szellem és az irodalom megannyi irányára és értékére figyelt, következetesen önmaga maradt.

Minden értéket haza akart hozni és beilleszteni a magyar kultúrába. Azt is, ami itthon hevert a senki földjén, és gazdátlanul várta,

hogy valaki fölemelje. Kimondatlanul is úgy gondolta: nem véletlenül született ide, hanem azért, hogy ezt a nemzetet szolgálja: mert ugyan ki másnak lennének fontosak, ha magunknak sem?

Csoóri Sándor lényének fontos része volt a dac, ami összekapcsolódott a megtámadottak védelmét sugó reflexszel. 1956 után a hatalom első számú célpontja a nemzet lett, akarva-akaratlanul is társulva a Trianonban született utódállamok nemzeti sportját jelentő magyarellenességgel. Csoóri azokban az években vált a magyar nemzeti önvédelem meghatározó alakjainak egyikévé, amikor a magyar nemzet önmagához való joga ellen a legtöbb támadás indult. Ő pedig Széchenyivel úgy gondolta, hogy méltó feladat megmenteni egy nemzetet – az emberiségnek. Nemzeti elkötelezettsége makulátlan, ahogy a magyarságról szólva nincs egyetlen szava, amely más nemzet ellen irányul, és olyan sem, amit bármiféle nemzeti gőg diktált volna.

Ellenben a magyarok elszenvedte szörnyűségeknek mindenkor hangot adott. Azoknak is, amiket magyaroktól kellett elszenvedniük. Bejárta a magyar lakta területeket, mindenholnan zsákszámra hozta a történeteket: hosszabbakat, rövidebbeket, shakespeare-i mélységű tragédiák ezreit. Mindegyikük valós történet volt, mindegyik a 20. század apokalipszisééről szólt. És mindegyikben az ember-lét szárnyalása és zuhanása villódzott. Töredékét sem lehetett ezeknek megírni, de láthatatlan lüktetésük adta minden sorának aranyfedezetét.

Úgy gondolta: a nemzet nem lehet meg a múltja nélkül, de csak a múltjából nem értelmezhető: eszébe sem jutott, hogy meglévő, éppen felbomlóban lévő állapotában akarja hibernálni. Minden még meglévő értéket meg akarta őrizni, hogy legyen miből építkezni. Azt tette, amit Németh László Adyról írt: „nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is”.

Ezért lázított és lázadt. Lényében volt, hogy sokszor önsorsrontóan is vállalja az összeütközéseket. Nem öncélúan, hanem azért ütközött, hogy egyesítsen, azzal ütközött, ami megosztotta a nemzetet. Nem számolt következményekkel, mert hitt József Attila költői definíciójában: „a nemzet: közös ihlet”. Ezt az ihletet akarta megosztani másokkal is, minél többeket bevonni bűvöletébe. Így akarta egyesíteni a nemzetet, nem csak horizontálisan, a politika teremtette határokat légiesítve, hanem vertikálisan is. Az volt az álma, hogy ne legyen külön haza a magasban és a mélyben, hanem egyetlen, ami egyszerre valóság és spiritualitás. Ezért akarta egybefogni a Kárpát-haza és a világ magyarjait, összekötni a magyar művelődés sokféle rétegét, az ősi jegyeket őrző paraszti kultúrát és a nagyvilág szellemi termését közvetítő „nagy”, „magas” műveltséget. Otthon volt mindkettőben:

benne egyéolvadt Kölcsey a szatmárcsekei temetőben fizikai értelemben oly közel, de mégis távol álló, klasszicizáló síremléke és a csónak alakú fejfák világa, és nem érezte azt, hogy választania kellene a székely népballadák és Gregory Corso versei között.

Talán eltúlzottnak tűnik a hasonlítás, de magatartása irányát jelzi, hogy kimondatlanul is arra törekedett, amire Ady, aki „egy poéta Széchenyi” szeretett volna lenni: „Vészi József és Bartha Miklós együtt”. Hogy érthető legyen: Vészi az európeér, liberális, és, igen, zsidó asszimiláns újságíró emblematikus példája, míg ebben az öszszvetetésben Bartha Miklós a legmagyarabb magyar glóbusz jelképes képviselője (aki legnevezetesebb művében éppen a Kárpátalja frissen érkezett galíciai zsidóságának párhuzamos társadalma és a tájat csak vadászterületnek tekintő arisztokrácia kettős szorításában pusztuló ruszinok kilátástalan sorsáról értekezik). Csoóri a hatvanas években a népi–urbánus szembenállásként emlegetett két pólus összekötésére törekszik. A maga részéről példát akar mutatni, mert azt azért érzi, hogy a két tábor, mint egészet, nem békítheti össze. A Belvárosi Kávéház csillogóan tehetséges értelmiségi körében ez talán még reményteljesnek látszik. Olyan közösség ez, amiben nem két oldal, hanem egyetlen, sokszínű társaság beszélget: Csoóri, Kósa Ferenc, Jancsó Miklós, Orbán Ottó, Konrád György: mintha könnyebb lett volna a diktatúrában demokratának lenni, mint annak maradni a demokráciában...

Oroszlánrésze volt abban, hogy a magyar társadalom, a nemzet sokkal jobb lelki és szellemi kondícióban élte meg a rendszerváltás ünnepi pillanatait, mint ami négy évtized diktatúra után remélhető volt, de az általa képviselt szellemiség fokozatosan kikerült a közélet szellemét és erkölcsét formáló erők közül. Nélküle nem, vagy egészen másként alakul meg a Magyar Demokrata Fórum – de a párttá alakult mozgalom választási sikere már nem az ő győzelme. A közéletiség új dimenzióit kínáló átalakulás után, a sóvárogva kívánt demokráciában a pártok és a politika maga alá gyűri az írói, értelmiségi politizálást. Csoóri szellemének győzelméből így lesz keserű csalódás. Jóvátétel, hogy a nemzet szellemi egységét megerősítő kulturális közösséget kifejezve és építve, kiváló társakkal együtt megteremtheti a Duna Televíziót: megvalósítva azt, amit fél évszázaddal korábban Németh László a rádiózástól remélt.

De meg kellett tapasztalnia: a magyar demokrácia nem annyira a nemzetépítésről, mint a globalizációs folyamatokba tagolódásról szólt. Ennek következménye lett, számára kiheverhetetlenül, 2004. december 5. szégyene. Úgy érezte, hogy a Kárpát-medencében és a

Nem! (Fotó: Fortepan. Nagy Gyula jóvoltából)

nagyvilágban szétszórt magyarok állampolgársága ügyében tartott népszavazás kudarcra az ő élete erőfeszítéseiről is ítéletet mondott, azokat is érvénytelennek minősítette.

Ez már több volt, mint csalódás: egzisztenciális vereségnek érezte, ami után csak elnémulhat az ember. Mégsem hallgatott, sorra-rendre születtek őszikéi, versek az öregségről, élet tanulságait tömörítő aforizmák, emlékeket gereblyező és üzenetüket összefoglaló esszék. Nem az elmúlás vagy a mulandóság árnyéka lengte be ezeket, hanem az a fájdalom, ami már csak egy kérdésre keresett választ: miként vezetett el a magyar a magyarban.

Aztán a mind teljesebb visszavonultság és a magány: mert meghalni csak egyedül lehet. Velünk volt, és mégsem volt velünk. És most már végképp itthagyt minket. Biztosak lehetünk abban, hogy amiként a szeretett és tisztelt Veres Pétert (van még fiatal, aki tudja, ki volt?) utolsó pillanatáig Magyarország és a magyarság sorsa izgatta, aggasztotta. És ahogy a Veres Pétert búcsúztató Illyés Gyula mondta, mi sem mondhatunk mást: „Lángelmét temetünk”.